

Församlingar vid finsk-svenska gränsen Tornedalen, Torneå lappmark och riksdelen 1809

Denna text är i första hand avsedd att ge överblick för den som inte är närmare bekant med de lokala förhållandena och är inte avsedd som en fullständig historik över församlingarna.

Älven var i äldre tider en sammanhållande länk mellan olika platser i ett landskap med stora avstånd och gles befolkning och de båda stränderna längs älvdalen fungerade som en integrerad enhet. När en ny riksgrens drogs 1809 då finska rikshalvan avträdde till Ryssland så kom församlingar att klyvas mitt itu.

Nya kyrkor byggdes och nya socknar bildades. Kyrkoarkiven kom att hamna där den ursprungliga församlingskyrkan var belägen, vilket innebär att uppgifter som rör båda sidorna av älven finns hos antingen svenska eller finska riksarkivet beroende på vilken ort det gäller. Artikeln ska ge en sammanställning av vilka dessa gamla och nya/delade församlingar är och hur de förhåller sig till varandra.

Flera församlingar har haft en varierande namngivning där olika benämningar använts parallellt eller ändrats över tid, i en del fall används både det svenska och finska namnet, och några blir efter delningen ”tvillingpar” så att det finns en finsk och en svensk församling som har samma namn.

Bakgrund och geografi

Den administrativa gräns som tidigare fanns i norr gick tidigare öster om Tornedalsområdet. Området runt Kemi älv tillhörde därigenom Österbotten och Åbo stift medan Tornedalen tillhörde Västerbotten och Härnösands stift. De nordliga delarna av området hörde på motsvarande sätt till Torneå respektive Kemi lappmark.

Alla de socknar som berörs här kommer ursprungligen från den medeltida socknen Torneå som redan tidigt delades i Nedertorneå och Övertorneå (även kallad Matarengi efter kyrkbyn). I Torneå stad fanns sedan 1600-talet en stadsförsamling som i sin helhet hamnade på den finska sidan.

Den övre delen av Nedertorneå bildade under 1700-talet Karl Gustav församling (som första tiden gick under namnet Karungi). Från Övertorneå avskildes på 1600-talet Hietaniemi i söder och under 1700-talet Pajala i nordväst och Muonioniska i nordöst. Nära Pajala fanns också en särskild bruksförsamling vid Kengis bruk, som dock inte påverkas av den nya riksgränsen pga. sin begränsade utbredning.

Lappmarken ansågs fram till 1600-talet höra till moderförsamlingen vid kusten, men bildade sedan en egen församling under namnet Enontekis (äldre skrivning Tenoteki). Dess södra del avskildes snart som Simojärvi, senare kallad Jokkmokk. Denna påverkas inte av gränsdragningen och berörs inte vidare här.

Den norra delen avskildes senare som Kautokeino som i mitten av 1700-talet avträdde till Norge vid en gränsreglering med Danmark. En östlig annexförsamling, Utsjoki, hade innan dess avskilts och lagts under Enare i Åbo stift varför denna del numera ligger i norra Finland.

De socknar som den nya riksgränsen drogs igenom var norrifrån räknat:

	Enontekis (Karesuando)	#
	Muonioniska	#
*	Pajala	
*	Övertorneå (Matarengi)	
*	Hietaniemi	
*	Karl Gustav (Karungi)	
	Nedertorneå	#
	kyrka belägen på finska sidan	#
*	kyrka belägen på svenska sidan	

Delningen av församlingarna

Nedertorneå församling delades i två (som båda behöll namnet). Den större delen av ytan och befolkningen låg på finska sidan. På svensk sida byggdes en ny kyrka som placerades i byn Haparanda. När Haparanda senare blev stad så bildades inte någon ny stadsförsamling även om staden hade egna kyrkoböcker. Den finska församlingen heter idag Alatornio.

Karl Gustavs församling (som först hette Karungi efter kyrkbyn) delades i två delar där majoriteten av befolkningen låg på den finska sidan och majoriteten av ytan på den svenska. Tvärs över älven byggdes en ny kyrka och den församlingen gavs också namnet Karungi.

Mitemellan kyrkorna i Hieteniemi och Matarengi bygdes en ny kyrka i Alkkula som får anses vara en ersättare för båda dessa i den centrala Övertorneåbygden. Dagens namn på församlingen är Ylitornio.

För den norra delen av Övertorneå anlades en ny kyrka i Turtola. Under 1900-talet har kommuncentrum flyttats till Pello och det är idag namnet på församlingen.

Pajalas sockencentrum ligger inte direkt invid gränsälven och har inte någon direkt motsvarande bebyggelse på andra sidan. Kolari församling som har sin kyrka något längre upp längs Muonioälven är det som närmast motsvarar de östra områdena av Pajala församling.

Muonioniska låg redan till större delen på östra sidan älven och hade sin kyrka där. Senare har namnet ändrats till Muonio. De områden som fanns på den västra sidan återfördes till moderförsamlingen Pajala. Det ska dock ha varit vanligt att invånarna i den norra församlingsdelen ännu långt senare för den betydligt kortare vägen över älven och genomförde sina kyrkliga ärenden i ryska Finland. För att motverka detta byggdes på 1850-talet en ny kyrka i Muonionalusta så att en ny församling kunde bildas.

Enontekis församling delades i två delar som båda behöll namnet. En ny kyrka på den svenska sidan byggdes i Karesuando. Församlingen har omväxlande kallats för Enontekis och Karesuando fram till 1907 då namnbytet skedde officiellt. Den finska församlingen heter idag Enontekiö.

Arkiven

Kyrkoarkiven har av naturliga skäl legat kvar i den församling som fortsatt att använda samma kyrkplats, därför bli informationen om var den ursprungliga kyrkan låg viktig. Det innebär att äldre uppgifter om de svenska områdena inom f.d. Nedertorneå, Muonioniska och Enontekis församling numera förvaras i Finland. På motsvarande sätt innehåller de svenska arkiven äldre uppgifter från numera finska områden i Karl Gustav/Karungi, Hietaniemi, Övertorneå och Pajala.

Delar av nämnda finska kyrkoarkiv (främst kyrkobokföringen) har mikrofilmats och finns som kopia vid Landsarkivet i Härnösand. Även Torneå stadsförsamling ingår i det filmade materialet, samt delar av domstolsarkiv och kronofogdearkiv. (SE/HLA/9010004)

I ett par av de svenska församlingarnas arkivförteckningar finns listor på vilken församling som olika byar från moderförsamlingen har hamnat inom i senare tid, vilka också kan vara till hjälp.

Det tog några år efter fredsavtalet 1809 innan den praktiska delningen var genomförd och i några fall har det tagit upp till ett decennium innan de nya kyrkorna varit färdiga. Den administrativa brytpunkten ligger på flera ställen runt åren 1812-1814 då t.ex. nya kyrkböcker lagts upp. Dock bör man under en övergångsperiod söka i båda arkiven och räkna med viss osäkerhet i vilken utsträckning befolkningen fortsatt vara knuten till sina gamla församlingar på "fel" sida om älven.

Församlingar på ömse sidor om gränsälven

	Enontekis	+ Enontekiö
	Karesuando/Tenoteki	
	Muoninalusta <i>från 1854</i>	+ Muonioniska senare Muonio
		Kolari
+ Pajala (Kengis bruk)		Turtola senare Pello
	Övertorneå + Matarengi	Ylitornio [=Övertorneå] Alkkula
	Hietaniemi + Hedenäset	
	Karl Gustav + Karungi	Karungi
	Nedertorneå	+ Alatornio [=Nedertorneå] (Torneå stad - Tornio) +
		+ kyrka före 1809